

МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ: СУТНІСТЬ ТА ПЕРЕВАГИ

INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION: ESSENCE AND ADVANTAGES

Олексієнко А.В., студентка І курсу магістратури

*Інститут підготовки кадрів для органів юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті проаналізована правова природа міжнародного комерційного арбітражу. Дослідження присвячене розкриттю сутності та функціонуванню арбітражу. Питання міжнародного комерційного арбітражу нині є надзвичайно актуальним та полягає в тому, що міжнародний комерційний арбітраж є дієвим, зручним та прийнятним для сторін недержавним органом із вирішення міжнародних спорів. Стрімке збільшення кількості зовнішньоекономічних спорів спричиняє необхідність у їх швидкому, ефективному та справедливому вирішенню. З кожним роком міжнародний комерційний арбітраж набуває все більшої популярності як орган, який розглядає зовнішньоекономічні спори, які випливають із цивільно-правових, торгових і морських контрактів, що містять «іноземний елемент». Важливим чинником, що привертає увагу сторін комерційних контрактів, є конфіденційність розгляду спору. Тому наукова стаття має теоретичний та практичний інтерес.

У статті проаналізовано сутність та переваги міжнародних комерційних арбітражів; критерії розмежування міжнародного комерційного арбітражу та третейського суду; міжнародного комерційного арбітражу та міжнародного арбітражу. У даному дослідженні наведено ознаки міжнародного комерційного арбітражу, відповідні їх види, як-от *ad hoc* та арбітражів, що постійно діють, а також надана їх характеристика.

Автором проведено аналіз наукових праць вітчизняних учених та нормативно-правові акти щодо питання функціонування міжнародного комерційного арбітражу. Розглянуто питання щодо укладання арбітражної угоди, принципу автономії волі, процедури формування арбітрів, особливості розгляду справ в арбітражі, ухвалення арбітражного рішення, визнання та виконання рішень території іноземних держав. Наведено приклади міжнародних комерційних арбітражів. Автор звертає увагу на арбітрабельність спору як категорії справ, які можуть бути предметом розгляду на підставі застосовного права.

Питання міжнародного комерційного арбітражу пов'язані насамперед із такими практичними завданнями, як забезпечення здійснення судового процесу компетентним органом із максимальною ефективністю та зручністю для сторін, зменшення витрат, усунення негативних явищ, що ускладнюють виконання судового рішення.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, арбітрабельні спори, арбітражне рішення, арбітражна угода.

The legal nature of international commercial arbitration was analyzed in this article. The research is devoted to the disclosure of the essence and functioning of arbitration. The issue of international commercial arbitration is extremely relevant today, because international commercial arbitration is a non-governmental body for resolving international disputes, it is effective, convenient and acceptable to the parties. International commercial arbitration is becoming increasingly popular as a body for dealing with foreign economic disputes arising from civil, commercial and maritime contracts, which include a "foreign element". An important factor that attracts the attention of the parties is the confidentiality of the dispute.

The essence and advantages of international commercial arbitration, criteria for distinguishing between international commercial arbitration and arbitration, international commercial arbitration and international arbitration were analyzed in this article. The characteristics of international commercial arbitration and their respective types, such as *ad hoc* and institutional arbitration and their characteristics were researched by the author.

The author has analyzed the scientific works of domestic scientists and regulations on the functioning of international commercial arbitration. The issues of signing an arbitration agreement, the principle of autonomy of will, the procedure of forming arbitrators, consideration of cases in arbitration, recognition and enforcement of decisions were listed in this article. Examples of international commercial arbitrations are given. The author draws attention to the arbitrability of the dispute as a category of cases that may be subject of arbitration.

The issue of international commercial arbitration is related to such practical tasks as ensuring the implementation of litigation with maximum convenience for the participants in the proceedings, reducing costs, eliminating negative issues that complicate the execution of the judgment, and others.

Key words: international commercial arbitration, arbitrable disputes, arbitration award, arbitration agreement.

Станом на тепер світова економіка потрапляє під вплив глобалізації, що, у свою чергу, вимагає створення й існування інституцій, що дозволяють компетентно, ефективно, а головне швидко вирішувати спори в даній сфері. Тож, універсальним способом вирішення зовнішньоекономічних спорів є міжнародний комерційний арбітраж. Розвиток економічних відносин і встановлення тісних міжнародних зв'язків сприяють збільшенню кількості зовнішньоекономічних спорів, що, у свою чергу, вимагає їх швидкого та компетентного вирішення. Тому актуальність проблеми міжнародного комерційного арбітражу (далі – МКА) становить теоретичний та практичний інтерес.

Завданням цієї статті є аналіз сутності міжнародного комерційного арбітражу як альтернативного способу вирішення спорів, визначення його особливостей та переваг, а також з'ясування, чому міжнародний комерційний арбітраж стає універсальним способом вирішення міжнародних спорів для учасників зовнішньоекономічного обороту.

Дослідженню питання міжнародного комерційного арбітражу присвячено багато публікацій низки українських правознавців, серед яких А. Довгерт, В. Кисіль,

В. Комаров, О. Переверзева, І. Побірченко, М. Приходько, Ю. Рилач, А. Цірат, Г. Цірат, Ю. Шемшученко й інші.

На відміну від порядку вирішення спорів у державних судах, міжнародний комерційний арбітраж як альтернативний спосіб вирішення міжнародних спорів має більше переваг. Слушною є думка Л. Винокурової, яка зазначає, що норми арбітражного законодавства мають диспозитивний характер. Останнє дає змогу сторонам узгоджувати інші правила арбітражного розгляду, ніж ті, які передбачені в законі, тому сторонам відводиться активна роль у процедурі арбітражного розгляду, що дає їм можливість впливати на провадження [1, с. 81–82]. Тож, розвиток інституту міжнародного комерційного арбітражу пов'язаний насамперед із такими перевагами, як можливість сторін процесу формувати склад суду, залучати лише кваліфікованих фахівців, також визначати процедуру розгляду спору, застосовне право, у зв'язку із цим сторони впливають на суд легітимними способами. Міжнародний комерційний арбітраж, до якого все частіше звертаються резиденти різних держав, є відносно дешевшим, ніж розгляд у національних судах, більше швидким та майже

остаточним засобом вирішення зовнішньоекономічних спорів.

Термін «арбітраж» має французьке походження й означає «третейський суд». Однак міжнародний комерційний арбітраж варто відрізнити від внутрішньодержавного арбітражу – третейського суду. Так, внутрішні розглядають спори між фізичними особами – громадянами окремої держави або її юридичними особами лише на підставі чинного законодавства певної країни, виконання здійснюється суто на підставі національного закону держави, а міжнародний комерційний арбітраж вирішує спори, які виникають між суб'єктами міжнародного приватного права (обов'язкова наявність іноземного елемента в такому спорі) у сфері міжнародного комерційного обороту [2, с. 144].

Від поняття «міжнародний комерційний арбітраж» також варто відрізнити термін «міжнародний арбітраж». Це недержавні органи, які наділені повноваженнями розглядати спори. Однак в останньому спорі розглядаються між суб'єктами міжнародного права, що виникають із міжнародних публічно-правових відносин владного характеру. Міжнародний арбітраж є одним із мирних засобів вирішення міжнародних суперечок, які виникають у процесі міждержавних відносин, тому сторонами зазвичай є держави. Відмінністю цих двох інститутів є те, що комерційні арбітражні суди розглядають спори, що виникають із цивільно-правових угод і пов'язані зі здійсненням міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва [2, с. 144].

І. Побірченко вказує на те, що характерною ознакою міжнародного комерційного арбітражу є те, що він не прив'язаний до жодної правової системи, а лише до контракту. Саме з обговорення арбітражного застереження зазвичай починається обговорення контракту, де має бути зазначено умови та місце арбітражу, мова, застосовне право тощо [3, с. 16].

Варто зазначити, що до компетенції міжнародних комерційних арбітражів можуть відноситись далеко не всі спори, що виникають у сфері міжнародних приватноправових відносин. Коло спорів, що виникають у сфері міжнародних комерційних відносин та можуть бути віднесені на розгляд МКА, вирішує кожна окрема держава. Наприклад, ст. 38 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» насамперед встановлює: «спори, що виникають між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, іноземними суб'єктами господарської діяльності у процесі такої діяльності, можуть розглядатися судами України, а також, за згодою сторін спору, Міжнародним комерційним арбітражним судом та Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України та іншими органами вирішення спору, якщо це не суперечить чинним законам України або передбачено міжнародними договорами України» [4]. Ця загальна норма знайшла відображення та розвиток у Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж», який встановлює коло спорів, що є арбітрабельними за законодавством України, тобто можуть розглядатись міжнародним комерційним арбітражем. Згідно із ч. 2 ст. 1 Закону, до міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватись спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають під час здійснення зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін розташоване за кордоном, а також спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, одна з одною, спори між їхніми учасниками, а також їхні спори з іншими суб'єктами права України [5].

Міжнародному комерційному арбітражу як особливому методу вирішення спорів притаманні такі ознаки: спір вирішується третіми неупередженими особами (осо-

бою), арбітрами, які не є представниками сторін та/або судової влади відповідної держави; повноваження арбітрів випливають з угоди сторін; унаслідок укладання арбітражної угоди виключається компетенція державних судів у справі; спори, передані на розгляд арбітражу, можуть бути фактичного, правового або змішаного характеру; розгляд спору здійснюється на основі права і завершується винесенням арбітражного рішення, яке є остаточним і обов'язковим для сторін.

Щодо міжнародного комерційного арбітражу можна виділити низку переваг: конфіденційність розгляду справи, її пришвидшений розгляд, добровільність підпорядкування спору сторонами, вибір застосовного права, зменшена вартість арбітражного розгляду (наприклад, сторони можуть відмовитися досліджувати деякі доказів).

Серед недоліків традиційно називають передусім високу вартість арбітражного розгляду, хоча це питання є спірним, оскільки здебільшого вартість розгляду спору в арбітражі наближується до вартості процесу в державному суді (береться до уваги не лише судовий збір, але й витрати кожної зі сторін у зв'язку із залученням професійних юристів, які супроводжують справу впродовж усього її тривалого розгляду в державному суді).

Традиційно виділяють як арбітражі, що постійно діють, так і арбітражі *ad hoc*, що створюються сторонами спеціально для вирішення конкретного спору. Сторони мають можливість обрати вид арбітражу. Зазвичай вважається, якщо спір складний, то краще звертатися до арбітражного центру, що постійно діє. Під ним розуміється арбітраж, який створюється і діє при асоціаціях, торгово-промисловій палаті, спілках тощо.

Щодо інституційного арбітражу, то він вважається таким, що діє постійно, має зазвичай сталий список арбітрів, на додаток до міжнародних та національних правових актів має власні кодекси, положення та регламенти, які регулюють арбітражний розгляд. Арбітраж діє в рамках конкретної організації, як-от Міжнародна торгова палата (далі – МТП), Всесвітня організація інтелектуальної власності (далі – ВОІС). Організація регулює арбітражний процес шляхом установавлення правил та створення адміністративних органів.

Як приклади інституційних міжнародних комерційних арбітражів можна навести такі: Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговій палаті, Американська арбітражна асоціація, Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті, який, у свою чергу, є авторитетним арбітражним центром.

Арбітражі *ad hoc* є відповідними третейськими судами, які утворюються для розгляду конкретного спору. Їхня діяльність зазвичай регламентується на підставі Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ, але він має рекомендаційний характер, тому сторони наділені правом встановлювати свої правила розгляду спору. Отже, сторони фактично самостійно створюють арбітражний суд, коли обирають *ad hoc*. За таких умов сторони мають для себе визначити процедуру обрання арбітрів, встановити процедуру та відповідне право, за якими буде здійснюватися розгляд, обрати місце проведення арбітражу, мову судочинства, а також порядок розподілення витрат, пов'язаних із провадженням. Якщо сторони цього не визначили, то правила розгляду спору обирають арбітри. Основною проблемою *ad hoc* є визначення правил, відповідно до яких арбітр буде здійснювати вирішення спору. У такому разі вирішенням даної проблеми є приєднання до одного з регламентів для арбітражу, як-от:

1. Арбітражний регламент Економічної комісії ООН для Європи 1966 р.

2. Арбітражний регламент Комісії ООН з права міжнародної торгівлі 1976 р.

В останні роки на практиці зростає значення спеціалізованих арбітражів, які створюються для розгляду спорів

в окремих галузях, прикладом є Арбітраж при Всесвітній організації інтелектуальної власності, який спеціалізується на розгляді спорів у сфері інтелектуальної власності.

Умовою прийняття арбітражем справи до свого розгляду є укладання сторонами арбітражної угоди. У даному разі яскраво простежується наявність принципу автономії волі суб'єктів, де сторони наділені правом самостійно укладати арбітражні угоди, у яких можна врегулювати конкретні питання, що стосуються вирішення спору. На відміну від національних судів, де вибір сторін обмежується тільки вибором застосовного матеріального права, наявність принципу автономії волі суб'єктів приваблює для резидентів різних держав, адже їхня домовленість унікає колізійних ситуацій. У доктрині міжнародного приватного права зазначена угода має назву «арбітражне застереження».

Відповідно до Закону «Про міжнародний комерційний арбітраж» (ст. 7), арбітражна угода – це угода сторін про передачу до арбітражу всіх або певних спорів, які виникли або можуть виникнути між ними у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, мають вони договірний характер чи ні. Арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження в контракті або у вигляді окремої угоди [5].

У результаті проведеного аналізу положень міжнародно-правових актів, передусім Нью-Йоркської конвенції про визнання і приведення до виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р., а також Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» можна дійти висновку, що для визнання арбітражної угоди дійсною вона повинна відповідати таким основним вимогам: сторони повинні бути дієздатними відповідно до закону, що до них застосовується; арбітражна угода має містити чітко виражену волю сторін на передачу на розгляд правових спорів до арбітражу, наявність арбітрабельного об'єкта, який може бути предметом арбітражного розгляду. Вимога про дієздатність сторін міститься в Нью-Йоркській конвенції (пп. «а» п. 1 ст. V), недотримання цієї вимоги може стати причиною визнання недійсною арбітражної угоди і в кінцевому результаті є підставою для відмови у визнанні та приведенні до виконання арбітражного рішення [6].

Сторони мають передбачити в арбітражній угоді суттєві умови, а саме домовленість між сторонами про передачу спору до арбітражу, водночас зазначити вид арбітражу: *ad hoc* чи арбітражний орган, що постійно діє. Якщо учасники спору виберуть арбітраж, що постійно діє, то треба чітко вказувати його найменування, обов'язково зазначається коло правовідносин. Неузгодження вищезазначених умов арбітражної угоди матиме правовим наслідком визнання цієї угоди недійсною або такою, що не виконується. Також сторони наділені правом встановлювати додаткові умови до арбітражної угоди, наприклад, визначити кількість арбітрів, які будуть розглядати комерційний спір, а також відповідну процедуру призначення арбітрів; встановлювати місце проведення арбітражу та мову, якою має розглядатися спір; обирати застосовне матеріальне право певної держави для визначення прав і обов'язків сторін. На відміну від обов'язкових умов, не зазначення додаткових умов не має наслідком недійсності арбітражної угоди, тому що факультативні умови можуть бути узгоджені сторонами у процесі розгляду спірних правовідносин, навіть деякі з них можуть бути вирішені складом третейського суду.

Варто зазначити, що арбітражна угода має бути ясною і чіткою для того, щоб бути ефективною і здійсненою для сторін спору, а саме для того, щоб арбітраж відбувся. Надмірно незрозумілі і розмите формулювання арбітражної угоди унеможливають встановлення справжніх намірів сторін, що матиме наслідком непорозуміння сторін.

Процедура розгляду спору в міжнародному комерційному арбітражі має характерні особливості: сторонами

визначається кількість арбітрів; можливість застосування процедури відводу арбітра за відповідних підстав (відсутність незалежності та неупередженості у справі, недостатня кваліфікація арбітра); сторони наділені правом визначити процедуру розгляду справи; з урахуванням чинника зручності сторони визначають місце арбітражу, а також зазначають обставини справ, які треба дослідити; мова або мови арбітражу; позивач повинен заявити про обставини, що підтверджують його позовні вимоги, також у процесі арбітражного розгляду будь-яка сторона може змінити або доповнити свої позовні вимоги або заперечення щодо позову протягом строку, визначеного судом та сторонами, якщо тільки третейський суд не визнає недоцільним дозвіл на таку зміну або доповнення з урахуванням допущеної затримки; у процесі розгляду справи кожною стороною чи судом може бути залучено експерта з питань, що розглядає суд; третейський суд або сторона можуть звернутися до апеляційного загального суду за місцезнаходженням доказів із проханням про сприяння в допиті свідка, витребуванні доказів або їх огляді за їх місцезнаходженням. Суд може виконати це прохання в межах своєї компетенції і згідно зі своїми правилами отримання доказів; суд ухвалює рішення відповідно до чинного законодавства, яким він керується; якщо у процесі розгляду справи між сторонами досягнуто вирішення спору, суд припиняє свою роботу на основі укладання сторонами мирової угоди; розгляд справи третейським судом припиняється в разі, коли остаточне рішення підписано більшістю арбітрів, або у зв'язку з виявленням окремих фактів, з якими сторони погодилися; арбітражне рішення підлягає виконанню відповідно до чинного законодавства, за яким вирішувалася справа [5].

За результатом розгляду спору арбітром постановляється арбітражне рішення. Національне законодавство, міжнародні конвенції та регламенти встановлюють відповідні вимоги до рішення, якими насамперед є відсутність жорстких вимог до його змісту та порядку ухвалення, що істотно відрізняє арбітражні рішення від рішень національних судів, щодо яких законодавством встановлені конкретні вимоги до винесення й оформлення. Єдина суттєва вимога щодо змісту арбітражного рішення така: воно має бути мотивованим, хоча це також залежить від волі сторін, які можуть домовитись про відповідні умови. Отже, можна зробити висновок, що тільки в разі недодержання вимог щодо форми, змісту та порядку ухвалення арбітражного рішення його чинність може бути поставлена під сумнів, наприклад, шляхом як порушення справи про його скасування, так і в порядку його визнання та виконання.

Варто звернути увагу на визнання і виконання рішень арбітражу, безумовно, дане питання є найбільш важливим для учасників спірних правовідносин. Адже невизнання і невиконання арбітражного рішення, яке винесено в іншій країні, зводить нанівець ефективність міжнародного комерційного арбітражу. Якщо рішення було винесено і сторона не виконує його добровільно, то треба застосувати примусові засоби виконання даного рішення в національних судах. Відповідно до цих умов уповноважені органи держави застосовують примусові заходи щодо рішення, постановленого МКА, визнаним державним судом на території і в порядку, передбаченому процесуальним законодавством держави, де запитується таке виконання. Так, ст. 35 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» встановлює, що арбітражне рішення, незалежно від того, у якій країні воно було винесено, визнається обов'язковим, у разі подання до компетентного суду письмового клопотання виконується [5].

Отже, процедура екзекутури в Україні поширюється на рішення міжнародного комерційного арбітражу, які винесені як в Україні, так і за кордоном, що повною мірою відповідає положенням Нью-Йоркської конвен-

ції про визнання і приведення до виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р. Як приклад можна навести ст. 3 Конвенції, яка встановлює, що кожна договірна держава визнає арбітражні рішення як обов'язкові і приводить їх до виконання згідно із процесуальними нормами тієї території, де порушене клопотання про визнання і приведення у виконання цих рішень. До визнання і приведення у виконання арбітражних рішень, до яких застосовується ця Конвенція, не повинні застосовуватися істотно більш обтяжливі умови або більш високі мита або збори, ніж ті, які існують для визнання і приведення у виконання внутрішніх рішень [6].

Отже, з даного дослідження можна дійти висновку, що арбітражне вирішення спорів є привабливим для сторін способом розгляду комерційних справ, який дозволяє уникнути формалізму та конфлікту, забезпечує водночас конфіденційність та мобільність.

На відміну від судового розгляду спорів, до переваг арбітражу можна віднести те, що він забезпечує

доступну, більш зрозумілу та прискорену процедуру вирішення спорів. Також сторони мають право за домовленістю формувати склад арбітражу, який буде розглядати і вирішувати справи, що підвищує рівень довіри до компетентності арбітрів. Проведення в арбітражі передбачає конфіденційність розгляду спорів, можливість зменшення витрат на арбітражний розгляд, узгоджений розподіл витрат між сторонами. До переваг арбітражу також варто віднести можливість обирати як прийнятне право, так і арбітражну процедуру. Рішення комерційного арбітражу є остаточними, що сприяє правовій визначеності сторін.

Упродовж останніх років міжнародний арбітраж набув популярності, але і значно розширив свою предметну юрисдикцію, охоплює різні види спорів, що впливають із зовнішньоекономічного співробітництва. Поширення арбітражу на різні галузі міжнародного приватного права має наслідком конкретизацію процедурних норм розгляду справи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винокурова Л. Порядок розгляду спорів у міжнародному комерційному арбітражі. *Право України*. 2011. № 1. С. 79–96.
2. Гуменюк В. Правові аспекти діяльності міжнародного комерційного арбітражу. *Право України*. 2008. № 4. С. 139–145.
3. Побірченко І. Діяльність міжнародного арбітражу в Україні та його міжнародні зв'язки. *Право України*. 2011. № 1. С. 8–21.
4. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959–XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 18.11.2020).
5. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4002–XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text> (дата звернення: 19.11.2020).
6. Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень : прийнята і проголошена Організацією Об'єднаних Націй 10 червня 1958 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_070 (дата звернення: 20.11.2020).